

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 322 (477)

Людмила Филипович
(Київ)

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена особливостям регіональної політики держави щодо поширених в областях України релігій і церков, проблемам формування системи державно-церковних відносин у нових соціально-політичних умовах.

Ключові слова: державно-конфесійні відносини, регіональна політика, партнерство між церквою і державою, ставлення церков до нової влади.

Вступ. Політика держави і церкви у сфері суспільно-релігійних відносин – це історично змінна система принципів, змісту і форм діяльності держави і церкви, що спрямована на урегулювання взаємин між ними, створення умов для реалізації власних інтересів та досягнення суспільно визначених завдань. За відносно короткий проміжок часу ця політика неодноразово змінювалася: від тоталітаризму, одержавлення й гноблення – з боку держави, і пристосування аж до підлабузництва, виживання і протистояння – з боку церков; через тимчасову відлигу з наступним ще більш драматичним наступом на церкви наприкінці 60-початку 70-х рр. ХХ ст. – перебудовні горбачовські послаблення переслідувань віруючих – до демократичних зрушень з болісним пошуком власне української моделі державно-церковних відносин (ДЦВ), яка майже вийшла на партнерство замість адміністративного тиску і підпорядкування церков політичній владі та державного устрою.

Нестабільність у відносинах між церквою і державою, зміна політики держави щодо церкви в залежності від зміни влади потребує постійного моніторингу і своєчасного аналізу. Незважаючи на зростаючу увагу до державно-церковних відносин з боку релігійних організацій, що проявляється в активному міжконфесійному обговоренні проблем у цій галузі, експертна оцінка завжди є важливим кроком в аналізі і корекції, в політиці і прогнозуванні релігійних процесів в Україні.

Обравши своїм об'єктом дослідження регіональні особливості державно-церковної політики в Україні, автор прагнучим визначити шляхи її оптимізації.

Основний виклад. Загальні принципи сучасної політики Держави щодо Церкви і Церкви щодо Держави зафіксовані в різних державно-правових і церковно-канонічних документах, які тією чи іншою мірою відтворюють український досвід ДЦВ. Враховуючи динамічність суспільно-релігійної сфери, не раз ставилося питання про внесення змін до Конституції України, Закону про свободу совісті та релігійні організації. Наявні церковні соціальні концепції, що спираються на Священні писання й тисячолітню традицію взаємин Церкви і Держави, є більш стабільними, такими, що не потребують постійних змін і доповнень. Найбільш послідовно очікування Держави і Церков зафіксовані в Концепції державно-конфесійних відносин, яка була відпрацьована впродовж останніх років у рамках постійно діючих семінарів, круглих столів, конференцій, зустрічей представників церков, держави, політичних сил, громадськості [2]. Згідно з цією Концепцією, яка для Держави і Церкви є основною теоретично-практичною платформою у діяльності і відносинах, державну і церковну політику концептуально можна звести до формули: Держава гарантує свободу віросповідань і діяльності Церкви, підтримує її соціально-значимі проекти, сприяє розвитку релігійної мережі і задоволенню релігійних потреб своїх громадян; Церкви, в свою чергу, відповідально виконують свою духовну і соціальну місію, допомагаючи Державі у вирішенні актуальних проблем суспільного життя.

Така партнерська модель, що притаманна демократичному суспільству, вимагала надто складного процесу переосмислення ролі Церкви і Держави в суспільстві як самою Церквою, так і Державою, усвідомлення свого місця і нового призначення в соціумі. На зміну жорсткому

відокремленню церкви від держави, коли все, що пов'язане з релігією, відкидається на маргінеси суспільного процесу, на зміну безконтрольному втручанню держави у церковне життя, силовому обмеженню його проявів, на зміну введеному у статус державної політики приниженню – економічному, соціальному, духовному – віруючої людини, що робило її неповноцінним громадянином, на зміну пристосуванню церкви до будь-якого режиму, а особливо тоталітарного і войовничо безбожного, поступово приходять інше розуміння характеру і форм спілкування суспільства і церкви, церкви і держави. Важливими обставинами в цьому стали роки реальної релігійної свободи в Україні, що істотно змінили свідомість віруючих людей, особливо молоді.

Але шлях до дійсно модерного сприйняття і формування нових ДЦВ виявився не таким легким. Під час проведення парламентських і президентських виборів релігійне середовище як лакмусовий папірець виявляло загально суспільні спірні зони протистоянь, невирішених соціально-політичних і духовних проблем. З'ясувалося, що нові тенденції змін у релігійному житті, у взаєминах держави і церкви, які тільки-но почали з'являтися, часто жорстко відкидалися. В дію вводилися випробувані тоталітарні методи спілкування влади і суспільства, влади і народу, влади і церкви. Не встоявши перед авторитетом і силою владних структур, деякі релігійні організації України, порушуючи законодавчі норми України і свої власні канони про невтручання у сферу політичного життя, активно включилися у виборчий процес на боці якогось одного із кандидатів або ж однієї з партій. Поруч із відкритим тиском окремих представників державної влади на керівництво церков щодо підтримки провладного кандидата чи партії знайшлося місце й релігійній істерії у формі хресних ходів, маніфестацій, політичних проповідей, благословень одного і проклять іншого кандидата, створення православно-політичних об'єднань як загонів швидкого реагування тощо.

Незважаючи на двадцятирічну незалежність України як держави та деякі спроби демократизації суспільного життя й лібералізації законодавства в сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, все ще зберігається напруженість у державно-церковних відносинах, шлейф якої тягнеться з радянських часів, а останнім часом зумовлюється непрофесійністю нинішньої влади в цій сфері. Церкви втомилися від протистояння і боротьби за пріоритет в державі і суспільстві, їм не подобається протекціонізм органів влади стосовно одних і упослідження – стосовно інших. Не сприймається колишня наказова манера управління релігійним життям з боку державних органів. Церкви одноосібно і спільно через ВРЦіРО неодноразово виступали проти втручання представників влади у їхні внутрішні справи. Церкви хочуть будувати життя своїх вірних не за моделями бездуховної, морально хворої, корумпованої держави. Релігійні лідери не розуміють повільність, з якою держава вирішує важливі загальноукраїнські проблеми релігійної освіти, оподаткування діяльності церков, виділення земельних ділянок, реституції церковного майна і власності, допуску церкви в соціальну сферу (лікарні, дитячі будинки, в'язниці тощо).

Особливо їм не зрозуміле ігнорування з боку центральної влади розпочатого діалогу влади і церкви, більш ніж річне фактичне мовчання Президента щодо його (не персональних, а загальнодержавних) пріоритетів в ДЦВ, у релігійній сфері. Заява про те, що для Президента всі церкви рівні і рідні, без відповідної розшифровки такої загальної фрази, залишається декларацією, а не реальною політикою. Неясність позиції Президента України в релігійних питаннях, коли декларується одне (всі рівні, всі рідні), а реально відбувається зовсім інше (періодичні зустрічі з Московським патріархом, його благословення, відвідини храмів і контакти тільки з представниками УПЦ, що сприймається як певний орієнтаційний знак), призвела до зайвої самодіяльності на місцях.

Гостро постала проблема регіональної політики Держави і Церкви. Наявність такої політики годі заперечувати. Вона стихійно формується, виходячи з особливостей конфесійної карти України та історичного перебігу подій в політичній та релігійній сферах. Теоретично така політика мала б бути частиною загальної регіональної політики, в орбіту якої включаються наступні напрямки: співвідношення і взаємодія рушійних сил регіонального розвитку (державний, кооперативний й приватний сектори національної економіки; внутрішні і зовнішні фактори і засоби; співвідношення національного (загальнодержавного) і регіонального

аспектів розвитку, центрального і регіонального рівнів управління економікою (рівень регіональної автономії, ступінь централізації планування і управління); ставлення до завдання підйому економіки відсталих районів, освоєння нових районів і ресурсів; ставлення до національно-етнічних питань (в умовах багатонаціональної держави, якою є Україна); регіональні аспекти демографічної політики, політики урбанізації, державної політики тощо [5]. Але в згаданій статті ані слова про релігійний сегмент, так, нібито його взагалі не існує. Скоріше всього, він відсутній в регіональних звітах або згадується, в кращому випадку, однією-двома строчками. Хоча значимість цієї сфери важко переоцінити. Так, скажімо, в тому ж Криму ігнорування релігійного фактору призводить до дискримінації кримських татар, і не тільки в духовній, але й в соціальній та економічних сферах. Самозахват землі, до якого вдаються татари, хоч на їх долю приходиться лише 17% від усіх кримських самозахватів [6, 16], є серйозним дестабілізуючим фактором для всього Криму, і цю проблему не можна розв'язати без врахування при її вирішенні релігійного фактора.

Розуміючи під регіональною політикою загалом свідому діяльність органів публічної влади, спрямовану на розвиток регіонів як якоїсь певної території, однорідної і цілісної, тобто як таку діяльність, що має на меті оптимальне використання ресурсів регіонів для тривалого економічного зростання і зміцнення їх конкурентноздатності [3], не важко сформулювати, що має скласти зміст релігійної регіональної політики, яка досі не стала науково вивіреною стратегією розвитку всього регіону на середньо- та довгостроковий період у духовній сфері. Тут є сенс апелювати до загального визначення політики держави і церкви у суспільно-релігійній сфері, яку трактують як зумовлену і цілеспрямовану діяльність людей в цій сфері, спрямовану на регулювання державно-церковних і міжконфесійних/внутрішньоконфесійних відносин, їх гармонізацію, деконфліктизацію, гуманізацію, толерантизацію тощо. Релігійна регіональна політика так само має бути діяльністю представників влади і церкви, які будуть враховувати специфіку конкретного регіону. Але справа в тому, що діяльність є, а її концепцій – немає. Наразі нам такі не відомі. Хоча наявність такого документу значно спростила б взаємини між Державою і Церквою на місцях, оскільки більш гнучко враховувала б особливості регіонального релігійного життя. Якщо в якомусь регіоні істотним елементом релігійного життя є мусульмани, як, зокрема, в Криму, то виправданим є існування державного органу, який здійснює постійний контакт з мусульманськими громадами, а регіональна політика в сфері ДЦВ обов'язково враховує специфіку мусульманства як віросповідання, особливості їх вчення, календар свят, стиль життя тощо. Знаючи демографічну ситуацію на півострові, враховуючи міграційні тенденції, можна спрогнозувати темпи приросту мусульманського населення Криму, а відтак і розвиток подій в регіоні.

Якщо в регіоні істотно присутні, наприклад, католики, то дивним було б вимагати від усіх віруючих святкувати Різдво у січні. Так само не державна справа визначати мову богослужіння в православних храмах різної юрисдикції на Заході чи Сході України.

Поняття «регіональна політика» охоплює три аспекти [3]. Перший – зовнішній по відношенню до регіонів аспект. У цьому випадку центральні органи публічної влади приділяють увагу міжрегіональним пропорціям розвитку. Другий аспект – внутрішньо-регіональний. В цьому випадку політика здійснюється регіональними органами влади в основному за рахунок власних коштів і під власну відповідальність. Третій аспект регіональної політики полягає в зміцненні ролі регіонального рівня у територіальній організації держави. І саме такі вимоги треба закладати, пишучи концепцію релігійної регіональної політики. Але це – із сфери фантастики, оскільки дискусії щодо Концепції державної регіональної політики фактично припинилися ще в 2000 р.

З регіональною політикою тісно пов'язані регіональне планування і програмування, яке знов таки допускається лише в економічній, промисловій, соціальній, житловій, демографічній, екологічній, науково-технічній сферах. А що ж сфера духу? У вільному плаванні? Без вітрил і якорів?

Хто тепер в державі буде відслідковувати ті всі процеси в динамічному релігійному полі, фіксувати їх, аналізувати, визначати форми і напрями реакції державних органів влади,

прогнозувати, попереджати, передбачувати зміни тощо. Стара система органів Державного департаменту у справах релігій зруйнована, а нова не створена. Як довго триватиме процес підготовки спеціалістів у цій сфері, практиків ДЦВ, які б досконало знали всі «підводні і надводні» течії в релігійному житті, могли б попередити конфлікт, вирішити безліч практичних питань? Хто тепер буде визначати ці конкретні кроки у відносинах між громадою, церквою і конкретним органом влади? Як нині на регіональному рівні може потрапити у в'язницю адвентистський пастор чи православний священик, щоб євангелізувати чи катехізувати ув'язнених, прийняти сповідь і причастити, прочитати Біблію і виголосити проповідь? Хто на регіональному рівні прийматиме рішення, що викладати в школі – курс «Основи православної культури», «Основи католицької культури» чи «Основи мусульманської культури»? Хто понесе покарання чи хоча б громадський осуд за відмову надати слово представнику УПЦ у Львові або ж УПЦ КП у Донецьку для благословення депутатів новообраної обласної чи міської ради? А як бути із так званими депресивними територіями, де показники розвитку значно поступаються із відповідними середніми показниками у країні, а тому потребують особливої уваги церков і держави? Так, скажімо, на Тернопільщині на одну релігійну громаду приходиться 660 осіб, а на Харківщині – 4292 [1, с. 82]. Як надати пастирську і церковну допомогу цим чотирьом тисячам мешканців регіону? А як бути із Чернівецькою областю чи Галичиною, де росте ціле покоління дітей без батьківської опіки через вимушену міграцію батьків на заробітки за кордон? Чи не варто тут заключати якісь договори між центральною і регіональною владою та місцевими церквами для опіки над нужденними? Треба думати, як залучити парламентсько-урядову комісію з питань регіонального розвитку – постійно діючий експертно-дорадчий орган, який створюється відповідно до закону з метою координації діяльності органів законодавчої, виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо стимулювання розвитку регіонів і депресивних територій, для вирішення регіональних проблем. Де цей комплекс економічних, соціальних, екологічних, правових і організаційних заходів, спрямованих на досягнення стабільного розвитку регіонів, депресивних територій, що здійснюється Кабінетом Міністрів України разом з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, недержавними організаціями і ЦЕРКВАМИ? Як навчити регіональну владу бачити, помічати, залучати релігійні організації для соціально важливих проєктів, а не борсатися в багні стереотипів «це не наша церква, це не наша віра», особливо зараз, коли до керівництва обласними адміністраціями прийшли не місцеві, а прислані чиновники, які слабо орієнтуються в такій складній сфері, як релігійна, знаходяться поза регіонально поширеними та історично вкоріненими духовними традиціями.

Великі складнощі існують і в структурі самої влади. Де, коли і як були розмежовані функції і повноваження центральної і регіональної державної влади у сфері державно-церковних відносин? Просте підпорядкування уповноважених у справах релігій на місцях відділам внутрішньої політики адміністрації Президента в областях виявилось небезпечним у справі впровадження загальнодержавної політики в сфері ДЦВ, а розформування Держкомнацрелігій взагалі є катастрофою в наш час для релігійної сфери.

Зрозуміло, що Держава взагалі має певні преференції в релігійній сфері, що часто не враховується релігійними організаціями. Будь-яка влада прагне мати такі Церкви, які б підтримували її, надавали моральну, а інколи і матеріальну допомогу, тобто санкціонували її ініціативи в різноманітних напрямках діяльності. Остання зацікавлена мати законопослушних громадян і серед віруючих також. Тому влада ніколи не піде на те, щоб (а такі заклики часто звучать) не втручатися в духовне життя суспільства, повністю відмовитися від духовного впливу на своїх громадян. Держава, а тим більше незалежна держава, має бути зацікавленою у захисті національної безпеки, де релігійне життя виступає частиною збереження національної ідентичності. Але ніхто, крім Церкви, не може вирішити, в яких формах має існувати цей національний інтерес у релігійному житті громади, яким чином Церква може бути присутньою в бутті нації.

Формуючи нові комунікативні моделі, і Церква, і Держава мають розуміти відмінну природу цих інституцій, специфічність механізмів впровадження своїх вищих цілей.

Суб'єкти державно-церковних відносин можуть досягти обопільного успіху лише будучи партнерами, коли і Церква, і Держава нестимуть однакову відповідальність і матимуть рівні права. Принципово потрібно визнати: має існувати відокремлення Церкви і Держави, що передбачає взаємне невтручання в справи одна одної. Але Держава при цьому не чинить (без причини) ніяких перешкод щодо присутності Церкви в суспільстві, а Церква працює на духовну і соціальну інтеграцію українського суспільства, посилено бере участь у суспільно значимих акціях (зокрема, боротьба проти СНІДу, наркоманії, екологічних і техногенних катастроф, проти війни, соціального протистояння і конфліктів). Духовне відродження людини і народу має стати спільною метою всього суспільства.

В умовах нової соціально-політичної ситуації в Україні будувати таку систему відносин непросто, а особливо зараз, коли вектор державної політики щодо церков або не визначений, або активно змінюється не на користь загального суспільного блага. Для України благом сьогодні є стабільність, проголошена новою владою як парадигма всього суспільного розвитку, в т.ч. і його духовного, релігійного сегменту, партнерство між Церквою і Державою, між Церквами, але усвідомлене, а не нав'язане кимось.

Україні загалом, а її регіонам зокрема, зараз дуже важливо обрати реальні цілі, правильно поставити завдання, використовувати ефективні методи співпраці, не налаштовувати один одного проти себе. Після складних і драматичних подій в процесі постання незалежної Держави нарешті вималювалися перспективи присутності Церкви в соціально-політичному житті країни. Можливо, вперше Церква заявила про свою незалежність від влади, показала здатність до самостійних оцінок і вчинків, які суперечили очікуванням влади. Церква важко виборола право бути моральним камертоном суспільства – так вважають 56% українців [4, с. 41], який чутливо реагує на несправедливості, неправду, зловживання. Церква – єдина інституція, якій найбільше довіряє народ, вона незмінно впродовж 10 років посідала першу позицію за рівнем довіри серед усіх суспільних інституцій. Довіру до Церкви засвідчують 72,5% українців [4, с. 40], що свідчить про те, що Церква – чи не єдиний авторитет для нації.

Зрозуміло, що всі церкви і релігійні організації зацікавлені у збереженні такого статусу кво, ступінь їх солідарності надто високий, що проявляється в колективній позиції та оцінках ними нинішнього етапу ДЦВ, що стало можливим завдяки міжцерковному діалогу, який інтенсивно вівся всі ці роки. Треба відзначити, що він зіграв свою позитивну роль у стабілізації суспільства, у відродженні віри людей в істину, у поширенні цінностей не тільки духовного, морального, релігійного, але й демократичного життя. Колегіальність добровільних рішень на підтримку тих чи інших дій церков надавала впевненості у тому, що більшість християн, а отже – церква, стоять за правду, що помилковою є не тільки політика підтримки злочинної влади, але й соціальна пасивність, коли йдеться про гідність громадян, про їхні права та обов'язки.

Ті, хто виступив на боці історичної правди, хто підтримав сили, які бачили безперспективність розв'язання множинності проблем, в т.ч. і релігійних, шляхом політико-адміністративного тиску (в кращому випадку) або силовими методами, навряд чи тепер призупинять початий міжцерковний діалог. Перед тими, хто в діалозі, постають нові завдання, спрямовані на консолідацію українського суспільства. Ті, хто помилився чи не визначився в конкретній історичній ситуації, певно, задумуються над штучним самовиключенням себе із цього процесу переговорів, домовленостей, спільних заяв і дій. Усвідомлюючи, хоч й із запізненням, що Церква живе в незалежній Державі, такі релігійні громади вимушені будуть шукати нові форми комунікації із суспільством і Державою, з іншими Церквами.

Важко очікувати, що Держава, донедавна уособлена у Держкомнацрелігій (тепер у Департаменті державно-конфесійних відносин при Мінкульті) або місцевих уповноважених у справах релігій, яка щодо тих чи інших Церков виступала не партнером і захисником, а контролером і начальником, кардинально змінить свою політику навіть на чолі із новими політиками. Тому Церкви, які очікують від Держави конституційно закріплених гарантій рівного відношення до всіх віруючих, поваги до віросповідного вибору кожного, мають донести до державних мужів своє бачення майбутніх відносин із державою.

Характер відносин між Церквою і Державою може і повинен змінюватися в бік їх гармонізації, але це можливо, якщо і Церква, і влада матимуть внутрішню установку на діалог. Важко позбутися минулих стереотипів у цих питаннях, але потрібно змінити свою психологічну орієнтацію з протистояння між Державою і Церквою або виявлення любові тільки до однієї Церкви на партнерство, на рівне ставлення до всіх, сформувати вольову готовність до діалогу і здатність до конкретних кроків – зустрічей, спільних зборів, конференцій, обговорень тощо. Об'єктивні умови для цього є: створена нормативна база, нехай і не зовсім досконала, але така, що надає можливість для спілкування держави і церкви, викристалізується й відповідна громадська думка щодо плідності саме діалогового спілкування влади і церкви. Особливо важливо такий діалог продовжувати на рівні регіонів, відновивши діяльність обласних громадських консультативних рад з питань свободи віросповідань, узаконити їх статус при виконавчих органах влади і уповноважити їх активно та дієво впливали на релігійну регіональну політику Держави щодо Церкви. Ситуація зміниться на краще, якщо члени цих рад будуть солідарні у своїх вимогах до влади, усвідомлять необхідність міжрелігійного і міжцерковного спілкування.

Література

1. Колодний А.М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). – К., 2009. – 450 с.
2. Концепція державно-конфесійних відносин в Україні. Проект // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку», 8 лютого 2011. – К.: Центр Разумкова, 2011. – С. 64-68.
3. Поняття «регіон» та «регіональна політика» // <http://h.ua/story/4093/>
4. Рівень і характер релігійності українського суспільства // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку», 8 лютого 2011. – К.: Центр Разумкова, 2011. – С. 31-53.
5. Регіональна політика // http://uk.wikipedia.org/wiki/Регіональна_політика
6. Тищенко Ю. Земля розбрату. Політика влади щодо кримських татар залишається суперечливою і непослідовною // Тиждень. – 2011. – № 6 (171). – С. 16-17.

Liudmyla Fylypovych

Church-state relations in Ukraine: regional aspects

Paper is devoted to the peculiarities of regional government policy in the sphere of religions and churches, to the problems of forming of the system of church-state relations in a new socio-political conditions.

Keywords: Church-state relations, regional policy, the partnership between church and state, churches' attitude to the new Ukrainian power.

Людмила Филипович

Церковно-государственные отношения в Украине: региональные аспекты

Статья посвящена особенностям региональной политики государства относительно распространенных в областях Украины религий и церквей, проблемам формирования системы государственно-церковных отношений в новых социально-политических условиях.

Ключевые слова: государственно-конфессиональные отношения, региональная политика, партнерство между церковью и государством, отношение церковей к новой власти.